ṛtu-saṁhāram

mahākavi-kālidāsa-viracitam |

(1)

prathamaḥ sargaḥ

grīṣma-ṛtu-varṇanam

pracaṇḍa-sūryaḥ spṛhaṇīya-candramāḥ sadāvagāha-kṣata-vāri-sañcayaḥ |
dināntaramyo'bhuypaśānta-manmatho nidāgha-kālo'yam upāgataḥ ||1||
niśāḥ śaśāṅka-kṣata-nīla-rājayaḥ kvacid vicitraṁ jala-yantra-mandiram |
maṇi-prakārāḥ sarasaṁ ca candanaṁ śucau priye yānti janasya sevyatām ||2||
suvāsitaṁ harmya-talaṁ manoharaṁ priyā-mukhocchvāsa-vikampitaṁ madhu |
sutantri-gītaṁ madanasya dīpanaṁ śucau niśīthe'nubhavanti kāminaḥ ||3||
nitamba-bimbaiḥ sadukūla-mekhalaiḥ stanaiḥ sahārābharaṇaiḥ sa-candanaiḥ |
śiroruhaiḥ snāna-kaṣāya-vāsitaiḥ striyo nidāghaṁ śamayanti kāminām ||4||
nitānta-lākṣā-rasa-rāga-rañjitair nitambinīnāṁ caraṇaiḥ sa-nūpuraiḥ |
pade pade haṁsa-rutānukāribhir janasya cittaṁ kriyate sa-manmatham ||5||
payodharāś candana-paṅka-carvitās tuṣāra-gaurārpita-hāra-śekharāḥ |
nitamba-deśāś ca sa-hema-mekhalāḥ prakurvate kasya mano na sotsukam ||6||
samudgata-sveda-citāṅga-sandhayo vimucya vāsāṁsi gurūṇi sāmpratam |
staneṣu tanv-aṁśukam unnata-stanā niveśayanti pramadāḥ sa-yauvanāḥ ||7||
sa-candanāmbu-janodbhavānilaiḥ sahāra-yaṣṭi-stana-maṇḍalārpaṇaiḥ |
sa-vallakī-kākali-gīta-niḥsvanair nibodhyate supta ivādya manmathāḥ ||8||
siteṣu harmyeṣu niśāsu yoṣitāṁ sukha-prasuptāni mukhyāni candramāḥ |
vilokya nūnaṁ bhṛśaṁ utsukaś cairaṁ niśākṣaye yāti hriyeva pāṇḍutām ||9||
asahya-vātoddhata-reṇu-maṇḍalā pracaṇḍa-sūryātapa-tāpitā mahī |

na śakyate draṣṭum api pravāsibhiḥ priyā-viyogānala-dagdham ātasaiḥ ||10||

mṛgāḥ pracaṇḍātapa-tāpitā bhṛśaṁ tṛṣā mahatyā pariśuṣka-tālavaḥ |
vanāntare toyam iti pradhāvitāḥ nirīkṣya bhinnāñjana-sannibhaṁ nabhaḥ ||11||

sa-vibhramaiḥ sasmita-jihma-vīkṣitair vilāsavatyā manasi pravāsinām |
anaṅga-sandīpanam āśu kurvate yathā pradoṣāḥ śaśi-cāru-bhūṣaṇāḥ ||12||

raver mayūkhair abhitāpito bhṛśaṁ vidahyamānaḥ pathi sapta-pāṁsubhiḥ |
avāṅmukho jihma-gatiḥ śvasan muhuḥ phaṇī mayūrasya tale niṣīdati ||13||

tṛṣā mahatyā hata-vikramodyamaḥ śvasan muhur dūra-vidāritānanaḥ |
na hanty adūre'pi gajān mṛgeśvaro vilola-jihvaś calitāgra-kesaraḥ ||14||

viśuṣka-kaṇṭhāhṛta-sīkarāmbhaso gabhastibhir bhānumato'nutāpitāḥ |
pravṛddha-tṛṣṇopahatā jalārthino na dantinaḥ kesariṇo'pi bibhyati ||15||

hutāgni-kalpaiḥ savitur gabhastibhiḥ kalāpinaḥ klānta-śarīra-cetasaḥ |
na bhoginaṁ ghnanti samīpa-vartinaṁ kalāpa-cakreṣu niveśitānanam ||16||

sabha-drumas taṁ pariśuṣka-kardamaṁ saraḥ kahnan nāyatapotṛ-maṇḍalaiḥ |
raver mayūkhair abhitāpti bhṛśaṁ varāha-yūtho viśatīva bhūtalam ||17||

vivasvatā tīkṣṇatarāṁśu-mālinā sapaṅka-toyāt saraso'bhitāpitaḥ |
utplutya bhekas tṛṣitasya bhoginaḥ phaṇātapatrasya tale niṣīdati ||18||

samuddhṛtāśeṣa-mṛṇāla-jālakaṁ vipanna-mīnaṁ druta-bhīta-sārasam |
parasparotpīana-saṁhatair gajaiḥ kṛtaṁ saraḥ sāndra-vimarda-kardamam ||19||

ravi-prabhodbhinna-śiromaṇi-prabhor vilola-jihvādvaya-līḍha-mārutaḥ |
viṣāgni-sūryātapa-tāpitaḥ phaṇī na hanti maṇḍūka-kulaṁ tṛṣākulam ||20||

sa-phenalolāyata-vaktra-samputaṁ viniḥsṛtālohita-jihvam unmukham |
tṛṣākulaṁ niḥsṛtam adri-gahvarād avekṣyamāṇaṁ mahiṣī-kulaṁ jalam ||21||

paṭutara-dava-dāhocchuṣka-sasya-prarohāḥ
paruṣa-pavana-vegotkṣipta-saṁśuṣka-parṇāḥ |
dinakara-paritāpa-kṣīṇa-toyāḥ samantād
vidadhati bhayam uccair vīkṣyamāṇā vanāntāḥ ||22||

śvasiti vihaga-vargaḥ śīrṇa-parṇa-druma-sthaḥ

kapi-kulam upayāti kalāntam adrer nikuñjam |
bhramati gavaya-yūthaḥ sarvatas toyam icchañ
charabha-kulam ajihmaṁ proddharaty ambu-kūpam ||23||

vikaca-nava-kusumbha-svaccha-sindūra-bhāsā
prabala-pavana-vegodbhūta-vegena tūrṇam |
taṭa-viṭapa-latāgrāliṅgana-vyākulena
diśi diśi paridagdhā bhūtayaḥ pāvakena ||24||

jvalati pavana-vṛddhaḥ vartamānāṁ darīṣu
sphuṭati paṭu-ninādaiḥ śuṣka-vaṁśa-sthalīṣu |
prasarati tṛṇa-madhye lamba-vṛddhiḥ kṣaṇena
glapayati mṛga-vargaṁ prānta-lagno davāgniḥ ||25||

bahutara iva jātaḥ śālmalīnāṁ vaneṣu
sphurati kanaka-gauraḥ koṭareṣu drumāṇām |
pariṇata-dala-śākhānutpatan prāṁśu-vṛkṣān
bhramati pavana-dhūtaḥ sarvato'gnir vanānte ||26||

gaja-gavaya-mṛgendrā vahni-santapta-dehāḥ
suhṛda iva sametā dvandva-bhāvaṁ vihāya |
hutavaha-parikhedād āśu nirgatya kakṣād
vipula-pulina-deśān nimnagāṁ saṁviśanti ||27||

kamala-vana-citāmbuḥ pāṭalāmoda-ramyaḥ
sukha-salila-niṣekaḥ sevya-candrāṁśu-hāraḥ |
vrajatu tava nidāghaḥ kāminībhiḥ sameto
niśi sulalitagīte harmya-pṛṣṭhe sukhena ||28||

iti prathama-sargaḥ grīṣma-ṛtu-varṇane samāptaḥ

||1||

--o)0(o--

(2)

dvitīyaḥ sargaḥ

varṣā-ṛtu-varṇanam

samīrakāmbhodhara-matta-kuñjaras
taḍit-patāko'śani-śabda-mardalaḥ |
samāgato rājavad uddhata-dyutir
ghanāgamaḥ kāmi-jana-priyaḥ priye ||1||

nitānta-nīlotpala-patra-kāntibhiḥ
kvacit prabhinnāñjana-rāśi-sannibhaiḥ |
kvacit sagarbha-pramadā-stana-prabhaiḥ
samācitaṁ vyoma dhanaiḥ samantataḥ ||2||

tṛṣākulaiś cātaka-pakṣiṇāṁ kulaiḥ
prayācitās toya-bharāvalambinaḥ |
prayānti mandaṁ bahudhāravarṣiṇo
balāhakāḥ śrotra-manohara-svanāḥ ||3||

balāhakaś cāśani-śabda-mardalāḥ
surendra-cāpaṁ dadhatas taḍid-guṇam |
sutīkṣṇa-dhārā-patanogra-sāyakais
tudanti cetaḥ prasabhaṁ pravāsinām ||4||

prabhinna-vaidūrya-nibhais tṛṇāṅkuraiḥ

samācitāprotthita-kandalī-dalaiḥ |
vibhāti śukletara-ratna-bhūṣitā
vārāṅganeva kṣitir indra-gopakaiḥ ||5||

sadā manojñaṁ svanad-utsavotsukaṁ
vikīrṇa-vistīrṇa-kalāpa-śobhitam |
sasambhramāliṅgana-cumbanākulaṁ
pravṛtta-nṛtyaṁ kulam adya barhiṇām ||6||

nipātayantyaḥ paritas taṭa-drumān
pravṛddha-vegaiḥ salilair anirmalaiḥ |
striyaḥ suduṣṭā iva jāti-vibhramāḥ
prayānti nadyas tvaritaṁ payonidhim ||7||

tṛṇotkarair udgata-komalāṅkurair
vicitra-nīla-hariṇī-mukha-kṣataiḥ |
vanāni vaindhyāni haranti mānasaṁ
vibhūṣitāny udgata-pallavair dṛśaiḥ ||8||

vilola-netrotpala-śobhitānanair
mṛgaiḥ samantād upajāta-sādhvasaiḥ |
samācitā saikatinī vana-sthalī
samutsukatvaṁ prakaroti cetasaḥ ||9||

abhīkṣṇam uccair dhvanatā payo-mucā
ghanāndhakārīkṛta-śarvarīṣv api |
taḍit-prabhā-darśita-mārga-bhūmayaḥ
prayānti rāgād abhisārikāḥ stiryaḥ ||10||

payodharair bhīma-gabhīra-niḥsvanais

taḍidbhir udvejita-cetaso bhṛśam |
kṛtāparādhān api yoṣitaḥ priyān
pariṣvajante śayane nirantaram ||11||

vilocanendīvara-vāri-bindubhir
niṣikta-bimbādhara-cāru-pallavāḥ |
nirasta-mālyābharaṇānulepanāḥ
sthitā nirāśāḥ pramadāḥ pravāsinām ||12||

vipāṇḍuraṁ kīṭa-rajas-tṛṇānvitaṁ
bhujaṅgavad vakra-gati-prasarpitam |
sa-sādhvasair bheka-kulair nirīkṣitaṁ
prayāti nimnābhimukhaṁ navodakam ||13||

vipatra-puṣpāṁ nalinīṁ samutsukā
vihāya bhṛṅgāḥ śruti-hāri-niḥsvanāḥ |
patanti mūḍhāḥ śikhināṁ pranṛtyatāṁ
kalāpa-cakreṣu navotpalāśayā ||14||

vana-dvipānāṁ nava-vārida-svanair
madānvitānāṁ dhvanatāṁ muhur muhuḥ |
kapola-deśā vimalotpala-prabhāḥ
sabhṛṅga-yūthair mada-vāribhiś citā ||15||

sitotpalābhāmbuda-cumbitopalāḥ
samācitāḥ prasravaṇaiḥ samantataḥ |
pravṛtta-nṛtyaiḥ śikhibhiḥ samākulāḥ
samutsukatvaṁ janayanti bhūdharāḥ ||16||

kadamba-sarjārjuna-ketakī-vanaṁ

vikampayaṁs tat-kusumādhivāsinaḥ |
samīkarābhodhara-saṅga-śītalaḥ
samīraṇaḥ kaṁ na karoti sotsukam ||17||

śiroruhaiḥ śroṇi-taṭāvalambibhiḥ
kṛtāvataṁsaiḥ kusumaiḥ sugandhibhiḥ |
stanaiḥ sahārair vadanaiḥ sasīdhubhiḥ
striyo ratiṁ sañjanayanti kāminām ||18||

taḍil-latā-śakra-dhanur-vibhūṣitāḥ
payodharās toya-bharāvalambinaḥ |
striyaś ca kāñcī-maṇi-kuṇḍalojjvalā
haranti ceto yugapat pravāsinām ||19||

mālāḥ kadamba-nava-kesara-ketakībhir
āyojitāḥ śirasi bibhrati yoṣito'dya |
karṇāntareṣu kakubha-druma-mañjarībhir
icchānukūla-racitān avataṁsakāṁś ca ||20||

kālāguru-pracura-candana-carcitāṅgyaḥ
puṣpāvataṁsa-surabhī-kṛta-keśa-pāśāḥ |
śrutvā dhvaniṁ jala-mucāṁ tvaritaṁ pradoṣaṁ
śayyā-gṛhaṁ guru-gṛhāt pradiśanti nāryaḥ ||21||

kuvalaya-dala-nīlair unnatais toya-namrair
mṛdu-pavanair manda-mandaṁ caladbhiḥ |
apahṛtam iva cetas toyadaiḥ sendra-cāpaiḥ
pathika-jana-vadhūnāṁ tad-viyogākulānām ||22||

mudita iva kadambair jāti-puṣpaiḥ samantāt

pavana-calita-śākhaiḥ śākhibhir nṛtyatīva |
hasitam iva vidhatte sūcibhiḥ ketakīnāṁ
nava-salila-niṣeka-cchinna-tāpo vanāntaḥ ||23||

śirasi bakula-mālāṁ mālatībhiḥ sametāṁ
vikasita-nava-puṣpair yūthikā-kuḍmalaiś ca |
vikaca-nava-kadambaiḥ karṇapūraṁ vadhūnāṁ
racayati jaladaughaḥ kāntavat kāla eṣaḥ ||24||

dadhati vara-kucāgrair unnatair hāra-yaṣṭiṁ
pratanu-sita-dukūlānyāyataiḥ śroṇi-bimbaiḥ |
nava-jala-kaṇa-sekād udgatāṁ roma-rājīṁ
lalita-vali-vibhaṅgair madhya-deśaiś ca nāryaḥ ||25||

nava-jala-kaṇa-saṅgāc chītatām ādadānaḥ
kusuma-bhara-natānāṁ lāsakaḥ pādapānām |
janita-rucira-gandhaḥ ketakīnāṁ rajobhiḥ
pariharati nabhasvān proṣitānāṁ manāṁsi ||26||

jaladhara-vinatānām āśarayo'smākam ucciar
ayam iti jala-sekais toyadās toya-namrāḥ |
atiśaya-paruṣābhir grīṣma-vahneḥ śilābhiḥ
samupajanita-tāpaṁ hlādayantīva vindhyam ||27||

bahu-guṇa-ramaṇīyaḥ kāminī-citta-hārī
taru-viṭapa-latānāṁ bāndhavo nirvikāraḥ |
jalada-samaya eva prāṇināṁ prāṇa-bhūto
diśatu tava hitāni prāyaśo vāñchitāni ||28||

iti dvitīya-sargaḥ varṣā-ṛtu-varṇane samāptaḥ
||2||

--o)0(o--

(3)

tṛtīyaḥ sargaḥ

śarad-ṛtu-varṇanam

kāśāṁśukā vikaca-padma-manojña-vaktrā
sonmāda-haṁsa-rava-nūpura-nāda-ramyā |
āpakva-śāli-rucirā tanu-gātra-yaṣṭiḥ
prāptā śaran-nava-vadhūr iva rūpa-ramyā ||1||

kāśair mahī śiśira-dīdhitinā rajanyo
haṁsair jalāni saritāṁ kumudaiḥ sarāṁsi |
sapta-cchadaiḥ kusuma-bhāra-natair vanāntāḥ
śuklīkṛtāny upavanāni ca mālatībhiḥ ||2||

cañcan-manojña-śapharī-rasanā-kalāpāḥ
paryanta-saṁsthita-sitāṇḍaja-paṅkti-hārāḥ |
nadyo viśāla-pulinānta-nitamba-bimbā
mandaṁ prayānti samadāḥ pramadā ivādya ||3||

vyoma kvacid rajata-śaṅkha-mṛṇāla-gaurais
tyaktāmbubhir laghutayā śataśaḥ prayātaiḥ |
saṁlakṣyate pavana-vega-calaiḥ payodai
rājeva cāmara-varair upavījyamānaḥ ||4||

bhinnāñjana-pracaya-kānti nabho manojñaṁ
bandhūka-puṣpa-racitāruṇatā ca bhūmiḥ |
vaprāś ca cāru kamalāvṛta-bhūmi-bhāgāḥ
protkaṇṭhayanti na mano bhuvi kasya yutaḥ ||5||

mandānilākulita-cārutarāgra-śākhaḥ
puṣpodgama-pracaya-komala-pallavāgraḥ |
matta-dvirepha-paripīta-madhu-prasekaś
cittaṁ visārayati kasya na kovidāraḥ ||6||

tārā-gaṇa-pravara-bhūṣaṇam udvahantī
meghāvarodha-parimukta-śaśāṅka-vaktrā |
jyotsnā-dukūlam amalaṁ rajanī dadhānā
vṛddhiṁ prayāty anudinaṁ pramadeva bālā ||7||

kāraṇḍavānana-vighaṭṭita-vīci-mālāḥ
kādamba-sārasa-cayākula-tīra-deśāḥ |
kurvanti haṁsa-virutaiḥ parito janasya
prītiṁ saroruha-rajo'ruṇitās taṭinyaḥ ||8||

netrotsavo hṛdaya-hāri-marīci-mālaḥ
prahlādakaḥ śiśira-sīkara-vāri-varṣī |
patyur viyoga-viṣa-digdha-śara-kṣatānāṁ
candro vahaty atitarāṁ tanum aṅganānām ||9||

ākampayan phala-bharānata-śāli-jālān
ānartayaṁs taru-varān kusumāvanamrān |
utphulla-paṅkaja-vanāṁ nalinīṁ vidhunvan
yūnāṁmanaś calayati prasabhaṁ nabhasvān ||10||

sonmāda-haṁsa-mithunair upaśobhitāni
svaccha-praphulla-kamalotpala-bhūṣitāni |
manda-prabhāta-pavanodgata-vīci-mālāny
utkaṇṭhayanti sahasā hṛdayaṁ sarāṁsi ||11||

naṣṭaṁ dhanur-bala-bhido jaladodareṣu
saudāminī sphurati nādya viyat-patākā |
dhunvanti pakṣa-pavanair na nabho balākāḥ
paśyanti nonnata-mukhā gaganaṁ mayūrāḥ ||12||

nṛtya-prayoga-rahitāñ chikhino vihāya
haṁsān upaiti madano madhura-pragītān |
muktvā kadamba-kuṭajārjuna-sarja-nīpān
sapta-cchadānupagatā kusumodgama-śrīḥ ||13||

śephālikākusuma-gandha-manoharāṇi
svastha-sthitāṇḍaja-kula-pratimād imāni |
paryanta-sasthita-mṛgī-nayanotpalāni
protkaṇṭhayanty uapvanāni manāṁsi puṁsām ||14||

kahlāra-padma-kumudāni muhur vidhunvaṁs
tat-saṅgamād adhika-śītalatām upetaḥ |
utkaṇṭhayaty atitarāṁ pavanaḥ prabhāte
patrānta-lagna-tuhināmbu-vidhūyamānaḥ ||15||

sampanna-śāli-nicayāvṛta-bhūtalāni
svastha-sthita-pracura-gokula-śobhitāni |
haṁsaiḥ sa-sārasa-kulaiḥ pratināditāni
somāntarāṇi janayanti nṛṇām pramodam ||16||

haṁsair jitā sulalitā gatir aṅganānām
ambhoruhair vikasitair mukha-candra-kāntiḥ |
nīlotpalair mada-kalāni vilokitāni
bhrū-vibhramāś ca rucirās tanubhis taraṅgaiḥ ||17||

śyāmā latāḥ kusuma-bhāra-nata-pravālā
strīṇāṁ haranti ghṛta-bhūṣaṇa-bāhu-kāntim |
dantāvabhā-viśada-smita-candra-kāntiṁ
kaṅkeli-puṣpa-rucirā nava-mālatī ca ||18||

keśān nitānta-ghananī-kavi-kuñcitāgrān
āpūrayanti vanitā nava-mālatībhiḥ |
karṇeṣu ca pravara-kāñcana-kuḍmaleṣu
nīlotpalāni vividhāni niveśayanti ||19||

hāraiḥ sa-candana-rasaiḥ stana-maṇḍalāni
śroṇī-taṭaṁ suvipulaṁ rasanā-kalāpaiḥ |
pādāmbujāni kala-nūpura-śekharaiś ca
nāryaḥ prahṛṣṭa-manaso'dya vibhūṣayanti ||20||

sphuṭa-kumuda-citānāṁ rājahaṁsa-sthitānāṁ
marakata-maṇi-bhāsā vāriṇā bhūṣitānām |
śriyam atiśaya-rūpāṁ vyoma toyāśayānāṁ
vahati vigata-meghaṁ candra-tārāvakīrṇam ||21||

śaradi kumuda-saṅgād vāyavo vānti śītā
vigata-jalada-vṛndā dig-vibhāgā manojñāḥ |
vigata-kaluṣam ambhaḥ śyāna-paṅkā dharitrī
vimala-kiraṇa-candraṁ vyoma tārā-vicitram ||22||

divasa-kara-mayūkhair bodhyamānaṁ prabhāte
vara-yuvati-mukhābhaṁ paṅkajaṁ jṛmbhate'dya |
kumudam api gate'staṁ līyate candra-bimbe
hasitam iva vadhūnāṁ proṣiteṣu priyeṣu ||23||

asita-nayana-lakṣmīṁ lakṣayitvotpaleṣu
kvaṇita-kanakāñcīṁ matta-haṁsa-svaneṣu |
adhara-rucira-śobhāṁ bandhu-jīve priyāṇāṁ
pathika-jana idānīṁ roditi bhrānta-cittaḥ ||24||

strīṇāṁ vihāya vadaneṣu śaśāṅka-lakṣmīṁ
kāmaṁ ca haṁsa-vacanaṁ maṇi-nūpureṣu |
bandhūka-kāntim adhareṣu manohareṣu
kāpi prayāti subhagā śaradāgama-śrīḥ ||25||

vikaca-kamala-vaktrā phulla-nīlotpalākṣī
vikasita-nava-kāśa-śveta-vāso vasānā |
kumuda-rucira-kāntiḥ kāminīvonmadeyaṁ
pratidiśatu śaradaś cetasaḥ prītim agryām ||26||

iti tṛtīyaḥ sargaḥ śarad-ṛtu-varṇane samāptaḥ
||3||

--o)0(o--

(4)

caturthaḥ sargaḥ

hemanta-ṛtu-varṇanam

nava-pravālodgama-sasya-ramyaḥ
praphullodhraḥ paripakva-śāliḥ |
vilīna-padmaḥ prapatat-tuṣāro
hemanta-kālaḥ samupāgato'yam ||1||

manoharaiḥ kuṅkuma-rāga-raktas
tuṣāra-kundendu-nibhaiś ca hāraiḥ |
vilāsinīnāṁ stana-śālinīnām
alaṁkriyante stana-maṇḍalāni ||2||

na bāhu-yugmeṣu vilāsinīnāṁ
prayānti saṅgaṁ valayāṅgadāni |
nitamba-bimbeṣu navaṁ dukūlaṁ
tanv-aṁśukaṁ pīna-payodhareṣu ||3||

kāñcī-guṇaiḥ kāñcana-ratna-citrair
no bhūṣayanti pramadā nitambam |
na nūpurair haṁsa-rutaṁ bhajadbhiḥ
pādāmbujāny ambuja-kānti-bhāñji ||4||

gātrāṇi kālīya-kacarcitāni
sapatralekhāni mukhāmbujāni |
śirāṁsi kālāguru-dhūpitāni
kurvanti nāryaḥ suratotsavāya ||5||

rati-śrama-kṣāma-vipāṇḍu-vaktrāḥ
samprāpta-harṣābhyudayās taruṇyaḥ |
hasanti noccair daśanāgra-bhinnān

prapīyamānān adharān avekṣya ||6||

pīna-stanoraḥ-sthala-bhāga-śobhām
āsādya tat-pīḍana-jāta-khedaḥ |
tṛṇāgra-lagnais tuhinaiḥ patadbhir
ākrandatīvoṣasi śīta-kālaḥ ||7||

prabhūta-śāli-prasavaiś citāni
mṛgāṅganā-yūtha-vibhūṣitāni |
manohara-krauñca-nināditāni
sīmāntarāṇy utsukayanti cetaḥ ||8||

praphulla-nīlotpala-śobhitāni
sonmāda-kādamba-vibhūṣitāni |
prasanna-toyāni suśītalāni
sarāṁsi cetāṁsi haranti puṁsām ||9||

pākaṁ vrajanti hima-jāta-śītair
ādhūyamānā satataṁ marudbhiḥ |
priye priyaṅguḥ priya-viprayuktāḥ
vipāṇḍutāṁ yāti vilāsinīva ||10||

puṣpāsavāmodi-sugandhi-vaktro
niḥśvāsa-vātaiḥ surabhī-kṛtāṅgaḥ |
parasparāṅga-vyatirikta-śāyī
śete janaḥ kāma-rasānuviddhaḥ ||11||

danta-cchadaiḥ sa-vraṇa-danta-cihnaiḥ
stanaiś ca pāṇy-agra-kṛtābhilekhaiḥ |
saṁsūcyate nirdayam aṅganānāṁ

ratopayogo nava-yauvanānām ||12||

kācid vibhūṣayati darpaṇa-sakta-hastā
bālātapeṣu vanitā vadanāravindam |
danta-cchadaṁ priyatamena nipīta-sāraṁ
dantāgra-bhinnam avakṛṣya nirīkṣate ca ||13||

anyā prakāma-surata-śrama-khinna-dehā
rātri-prajāgara-vipāṭala-netra-padmā |
srastāṁsa-deśa-lulitākula-keśa-pāśā
nidrāṁ prayāti mṛdu-sūrya-karābhitaptā ||14||

nirmālya-dāma parimukta-manojña-gandhaṁ
mūrdhno'panīya ghana-nīla-śiroruhāntāḥ |
pīnonnata-stana-bharānata-gātra-yaṣṭyaḥ
kurvanti keśa-racanām aparās taruṇyaḥ ||15||

anyā priyeṇa parimuktam avekṣya gātraṁ
harṣānvitā viracitādhara-cāru-śobhā |
kūrpāsakaṁ paridadhāti nakha-kṣatāṅgī
vyālambi-nīla-lalitālaka-kuñcitākṣī ||16||

anyāś ciraṁ surata-keli-pariśrameṇa
khedaṁ gatāḥ praśithilīkṛta-gātra-yaṣṭyaḥ |
saṁhṛṣyamāṇa-pulakor upayodharāntā
abhyañjanaṁ vidadhati pramadāḥ suśobhāḥ ||17||

bahu-guṇa-ramaṇīyo yoṣitāṁ citta-hārī
pariṇata-bahu-śāli-vyākula-grāma-sīmā |
satatam atimanojñaḥ krauñca-mālā-parītaḥ

pradiśatu hima-yuktaḥ kāla eṣa sukhaṁ vaḥ ||18||

iti caturtha-sargaḥ hemanta-ṛtu-varṇane samāptaḥ
||4||

--o)0(o--

(5)

pañcamaḥ sargaḥ

śiśira-ṛtu-varṇanam

prarūḍha-śāly-aṁśu-cayair manoharaṁ
kvacit sthita-krauñca-nināda-rājitam |
prakāma-kāmaṁ pramadā-jana-priyaṁ
varoru kālaṁ śiśirāhvayaṁ śṛṇu ||1||

niruddha-vātāyana-mandirodaraṁ
hutāśano bhānumato gabhastayaḥ |
gurūṇi vāsāṁsy abalāḥ sa-yauvanāḥ
prayānti kāle'tra janasya sevyatām ||2||

na candanaṁ candra-marīci-śītalāḥ
naharmya-pṛṣṭhaṁ śarad-indu-nirmalam |
na vāyavaḥ sāndra-tuṣāra-śītalā
janasya cittaṁ ramayanti sāmpratam ||3||

tuṣāra-saṅghāta-nipāta-śītalāḥ
saśāṅkabhābhiḥ śiśirī-kṛtāḥ punaḥ |
vipāṇḍutārāgaṇa-jihma-bhūṣitā

janasya sevyā na bhavanti rātrayaḥ ||4||

gṛhīta-tāmbūla-vilepana-srajaḥ
mukhāsavāmodita-vaktra-paṅkajāḥ |
prakāma-kālāguru-dhūpa-vāsitaṁ
viśanti śayyā-gṛham utsukāḥ striyaḥ ||5||

kṛtāparādhān bahuśo'pi tarjitān
savepathūn sādhvasa-lupta-cetasaḥ |
nirīkṣya bhartṝn suratābhilāṣiṇaḥ
striyo'parādhān samadā visasmaruḥ ||6||

prakāma-kāmair yuvabhiḥ sanirdayaṁ
niśāsu dīrghāsvabhirāmitāś ciram |
bhramanti mandaṁ śrama-kheditorasaḥ
kṣapāvasāne nava-yauvanāḥ striyaḥ ||7||

manojña-kūrpāsaka-pīḍita-stanāḥ
sarāga-kauśeyaka-bhūṣitorasaḥ |
niveśitāntaḥ-kusumaiḥ śiroruhair
vibhūṣayantīva himāgamaṁ striyaḥ ||8||

payodharaiḥ kuṅkuma-rāga-piñjaraiḥ
sukhopasevyair nava-yauvanoṣmabhiḥ |
vilāsinībhiḥ paripīḍitorasaḥ
svapanti śītaṁ paribhūya kāminaḥ ||9||

sugandhi-niśvāsa-vikampitotpalaṁ
manoharaṁ kāma-rati-prabodhakam |
niśāsu hṛṣṭāḥ saha kāmibhiḥ striyaḥ

pibanti madyaṁ sadanīyam uttamam ||10||

apagata-mada-rāgā yoṣid ekā prabhāte
kṛta-niviḍa-kucāgrā patyur āliṅganena |
priyatama-paribhuktaṁ vīkṣamāṇā sva-dehaṁ
vrajati śayana-vāsād vāsam anyad dhasantī ||11||

aguru-surabhi-dhūpāmoditaṁ keśa-pāśaṁ
galita-kusuma-mālaṁ tanvatī kuñcitāgram |
tyajati guru-nitambā nimna-madhyāvasānā
uṣasi śayanam anyā kāminī cāru-śobhām ||12||

kanaka-kamala-kāntaiḥ sādya evāmbudhautaiḥ
śravaṇa-taṭa-niṣaktaiḥ pāṭalopānta-netraiḥ |
uṣasi vadama-bimbai rasa-saṁsakta-keśaiḥ
śriya iva gṛha-madhye saṁsthitā yoṣito'dya ||13||

pṛthu-jaghana-bharārtāḥ kiñcid ānamra-madhyāḥ
stana-bhara-parikhedān manda-mandaṁ vrajantyaḥ |
surata-samaya-veśaṁ naiśam āśu prahāya
dadhati divasa-yogyaṁ veṣam anyās taruṇyaḥ ||14||

nakha-pada-cita-bhāgān vīkṣamāṇāḥ stanāgrān
agharakisalayāgraṁ danta-bhinnaṁ spṛśantyaḥ |
abhimata-rasam etaṁ nandayantyas taruṇyaḥ
savitur udaya-kāle bhūsyantyānanāni ||15||

pracura-guḍa-vikāraḥ svādu-śālīkṣu-ramyaḥ
prabala-surata-kelir jāta-kandarpa-darpaḥ |
priya-jana-rahitānāṁ citta-santāpa-hetuḥ

śiśira-samaya eṣa śreyase vo'stu nityam ||16||

iti pañcama-sargaḥ śiśira-ṛtu-varṇane samāptaḥ
||5||

--o)0(o--

(6)

ṣaṣṭhaḥ sargaḥ

vasanta-ṛtu-varṇanam

praphulla-cūtāṅkura-tīkṣṇa-sāyo
dvirepha-mālā-vilasad-dhanur-guṇaḥ |
manāṁsi veddhuṁ surata-prasaṅgināṁ
vasanta-yoddhā samupāgataḥ priye ||1||

drumāḥ sapuṣpāḥ salilaṁ sapadmaṁ
stiryaḥ sa-kāmāḥ pavanaḥ sugandhiḥ |
sukhāḥ pradoṣā divasāś ca ramyāḥ
sarvaṁ priye cārutaraṁ vasante ||2||

vāpī-jalānāṁ maṇi-mekhalānāṁ
śaśāṅka-bhāsāṁ pramadā-janānām |
cūta-drumāṇāṁ kusumānvitānāṁ
dadāti saubhāgya-mayaṁ vasantaḥ ||3||

kusumbha-rāgāruṇitair dukūlair
nitamba-bimbāni vilāsinīnānām |
raktāṁśukaiḥ kuṅkuma-rāga-gaurair

alaṅkriyante stana-maṇḍalāni ||4||

karṇeṣu yogyaṁ nava-karṇikāraṁ
caleṣu nīleṣv alakeṣv aśokam |
puṣpaṁ ca phullaṁ nava-mallikāyāḥ
prayāti kāntiṁ madājanānām ||5||

staneṣu hārāḥ sita-candanārdrā
bhujeṣu saṅgaṁ valayāṅgadāni |
prayānty anaṅgātura-mānasānāṁ
nitambinīnāṁ jaghaneṣu kāñcyaḥ ||6||

sapatra-lekheṣu vilāsinīnāṁ
vaktreṣu hemāmburuhopameṣu |
ratnāntare mauktika-saṅga-ramyaḥ
svedāgamo vistaratām upaiti ||7||

ucchvāsayantyaḥ ślatha-bandhanāni
gātrāṇi kandarpa-samākulāni |
samīpa-vartiṣv adhunā priyeṣu
samutsukā eva bhavanti nāryaḥ ||8||

tanūni pāṇḍūni sa-mantharāṇi
muhur muhur jṛmbhaṇa-tat-parāṇi |
aṅgāny anaṅgaḥ pramadā-janasya
karoti lāvaṇya-sa-sambhramāṇi ||9||

netreṣu lolo madirālaseṣu
gaṇḍeṣu pāṇḍuḥ kaṭhinaḥ staneṣu |
madhyeṣu nimno jaghaneṣu pīnaḥ

strīṇām anaṅgo bahudhā sthito'dya ||10||

aṅgāni nidrālasa-vibhramāṇi
vākyāni kiñcin mada-lālasāni |
bhrū-kṣepa-jihmāni ca vīkṣitāni
cakāra kāmaḥ pramadā-janānām ||11||

priyaṅgu-kālīyaka-kuṅkumāktaṁ
staneṣu gaureṣu vilāsinībhiḥ |
ālipyante candanam aṅganābhir
madālasābhir mṛganābhi-yuktam ||12||

gurūṇi vāsāṁsi vihāya tūrṇaṁ
tanūni lākṣā-rasa-rañjitāni |
sugandhi-kālāguru-dhūpitāni
dhatte janaḥ kāma-madālasāṅgaḥ ||13||

puṁskokilaś cūtara-sāsavāni
mattaḥ priyāṁ cumbati rāga-hṛṣṭaḥ |
kūjad-dvirepho'py ayam ambujasthaḥ
priyaṁ priyāyāḥ prakaroti cāṭu ||14||

tāmra-pravāla-stavakāvanamrāś
cūta-drumāḥ puṣpita-cāru-śākhāḥ |
kurvanti kāmaṁ pavanāvadhūtāḥ
paryutsukaṁ mānasam aṅganānām ||15||

āmūlato vidruma-rāga-tāmraṁ
sa-pallavāḥ puṣpa-cayaṁ dadhānāḥ |
kurvanty aśokā hṛdayaṁ sa-śokaṁ

nirīkṣyamāṇā nava-yauvanānām ||16||

matta-dvirepha-paricumbita-cāru-puṣpā
mandānilākulita-namra-mṛdu-pravālāḥ |
kurvanti kāmi-manasāṁ sahasotsukatvaṁ
cūtābhirāma-kalikāḥ samavekṣyamāṇāḥ ||17||

kāntā-mukha-dyuti-juṣām api codgatānāṁ
śobhāṁ parāṁ kuravaka-druma-mañjarīṇām |
dṛṣṭvā priye sahṛdayasya bhaven na
kasya kandarpa-bāṇa-patana-vyathitaṁ hi cetaḥ ||18||

ādīpta-vahni-sadṛśair marutāvadhūtaiḥ
sarvatra kiṁśuka-vanaiḥ kusumāvanamraiḥ |
sadyo vasanta-samaye hi samāciteyaṁ
raktāṁśukā nava-vadhūr iva bhāti bhūmiḥ ||19||

kiṁ kiṁśukaiḥ śuka-mukha-cchavikbhir na bhinnaṁ
kiṁ karṇikāra-kusumair na kṛtaṁ nu dagdham |
yat kokilaḥ punar ayaṁ madhurair vacobhir
yūnāṁ manaḥ suvadanā-nihitaṁ nihanti ||20||

puṁskokilaiḥ kala-vacobhir upātta-harṣaiḥ
kūjadbhir unmada-kalāni vacāṁsi bhṛṅgaiḥ |
lajjānvitaṁ sa-vinayaṁ hṛdayaṁ kṣaṇena
paryākulaṁ kula-gṛhe'pi kṛtaṁ vadhūnām ||21||

ākampayan kusumitāḥ sahakāra-śākhā
vistārayan parabhūtasya vacāṁsi dikṣu |
vāyur vivāti hṛdayāni haran narāṇāṁ

nīhāra-pāta-vigamāt subhago vasante ||22||

kundaiḥ savibhrama-vadhū-hasitāvadātair
uddyotitāny upavanāni manoharāṇi |
cittaṁ muner api haranti nivṛtta-rāgaṁ
prāg eva rāga-malināni manāṁsi yūnām ||23||

ālambi-hema-rasanāḥ stana-sakta-hārāḥ
kandarpa-śithilīkṛta-gātra-yaṣṭyaḥ |
māse madhau madhura-kokila-bhṛṅga-nādair
nāryo haranti hṛdayaṁ prasabhaṁ narāṇām ||24||

nānā-manojña-kusuma-druma-bhūṣitāntān
hṛṣṭāny apuṣṭa-ninadākula-sānu-deśān |
śaileya-jāla-pariṇaddha-śilā-talaughān
dṛṣṭvā janaḥ kṣitibhṛto mudam eti sarvaḥ ||25||

netre nimīlayati roditi yāti śokaṁ
kareṇa viruṇaddhi virauti coccaiḥ |
kāntā-viyoga-parikhedita-citta-vṛttir
dṛṣṭvādhvagaḥ kusumitān sahakāra-vṛkṣān ||26||

sa-mada-madhu-bharāṇāṁ kokilānāṁ ca nādaiḥ
kusumita-sahakāraiḥ karṇikāraiś ca ramyaḥ |
iṣubhir iva sutīkṣṇair mānasaṁ māninīnāṁ
tudati kusuma-māso manmathodvejanāya ||27||

āmrī-mañjula-mañjarī-vara-śaraḥ sat-kiṁśukaṁ yad-dhanur
jyā yasyāli-kulaṁ kalaṅka-rahitaṁ chatraṁ sitāṁśuḥ sitam |
mattebho malayānilaḥ parabhṛto yad vandino loka-jit

so'yaṁ vo vitarītarītu vitanur bhadraṁ vasantānvitaḥ ||28||

iti ṣaṣṭhaḥ sargaḥ vasanta-ṛtu-varṇane samāptaḥ
||6||

samāptaś cāyaṁ granthaḥ

--o)0(o--